

2021 – 6/7

HOLLANDS Maandblad

Merijn de Boer * Sadiqa Almahadie * Jan Prins van Hanning
Delphine Lecompte * Charlotte Goulmy * Fred Papenhove
Lotte Dondorp * Anton Korteweg * Vincent Kortmann
Alexander Rinnooy Kan * Geert Corstens * Edwin de Groot
Sjef Welling * Florus Wijsenbeek * Philip Huff
Ton Rozeman * Levi Jacobs

HOLLANDS Maandblad

INHOUD NO. 6/7 – 2021

drieëzestigste jaargang • nummer 883/884
juni/juli 2021

Opgericht in 1959 door K.L. Poll.

www.hollandsmaandblad.nl

Merijn de Boer – Deze maand

Sadiqa Almahhadie – Kanarie in de Kolenkit

Philip Huff – Gedichten

Delphine Lecompte – Zeer korte verhalen

Charlotte Goulmy – Korte gouden, lange zwarte kinderjaren

Fred Papenhove – Gedichten

Lotte Dondorp – Verjaardag in Zwart-Nazareth

Anton Korteweg – Gedichten

Geert Corstens – Luid keffende slavendrijvers

Levi Jacobs – Het duel (#2)

Alexander Rinnooy Kan – China

Edwin de Groot – Gedichten

Vincent Kortmann – Glamping

Sjef Welling – Gedichten

Florus Wijsenbeek – Wat is literatuur?

Jan Prins van Hanning – Gedichten

Ton Rozeman – Dan slaapt ze dus niet

Tekeningen Nina Roos

Auteurs in dit nummer

Colofon

Deze maand

Merijn de Boer

In mei was ik even in Nederland, omdat mijn boek genomineerd was voor de Libris Literatuur Prijs. We voeren in een Venetiaanse boot door de grachten van Amsterdam. Daarop volgde een ceremonie in Felix Meritis. Aan het begin van de avond kreeg ik het bericht dat Hamas raketten afvuurde op Jeruzalem. Mijn vrouw stuurde een foto van onze kinderen schuilend onder de eettafel. Ze hebben die nacht met z'n drieën gekampeerd in de *safe room*.

Er was één voordeel aan dit alles: voor de bekendmaking van de winnaar van de Librisprijs was ik niet langer nerveus.

In de dagen daarna kon ik niet terug naar Jeruzalem. Ben Gurion was doelwit geworden van raketaanvallen. Alle vluchten werden geannuleerd. Nadat ik voor de zoveelste keer tevergeefs naar Schiphol was gegaan, raakte ik moedeloos. Ik kwam een Nederlandse vrouw tegen, die ook in Jeruzalem woonde. Ze gaf me het nummer van een zekere Ellen. 'Als je het niet meer weet, moet je haar bellen,' zei ze. 'Ellen kan het voor je regelen.'

Ik belde Ellen. Binnen een minuut had ze het geregeld. Ik had een plek op een El Al-vlucht, de enige maatschappij die nog naar Tel Aviv vloog.

Pas later realiseerde ik me dat ik net zo goed zelf die El Al-vlucht had kunnen boeken. Maar het voelde fijn om Ellen te zien als een moederfiguur die het allemaal had opgelost; die had gezorgd dat ik terug naar mijn gezin kon. In de tussentijdse dagen whatsappte ik zo'n beetje de hele dag met Ellen.

'Denk je dat de vlucht echt gaat? Ben Gurion ligt weer onder vuur.'

'Net gebeld met een manager van El Al. De vlucht gaat. Komt goed.'

'Ha Ellen, weet je zeker dat de vlucht gaat?'

‘Hij gaat! Net weer bevestigd.’

‘Ha Ellen, daar ben ik weer, denk je echt dat de vlucht gaat?’

Etc.

Toen ik eindelijk in het vliegtuig zat, werd ik omringd door mensen die dankzij Ellen terug naar hun familie konden. Omdat we haar allemaal zo dankbaar waren, ontstond in de groep een beetje een hysterische, verbroederende sfeer. Ellen prijzend, elkaar overtreffend in loftuigen, stegen we op.

Op Ben Gurion stonden borden met pijlen die de weg naar de schuilkelder wezen. Toch leek men banger voor corona dan Hamas. Na lang in de rij te hebben gestaan voor een test, liep ik ten slotte het vliegveld uit. Ik whatsappte Ellen, zwaar geëmotioneerd: ‘Dank voor je hulp!! Ik ben er!!’

‘Graag gedaan!! *Call me anytime!* Ik boek alles! Ook cruises!’

Voor het eerst in mijn leven overwoog ik een cruise te boeken.

lees het nieuwe nummer

Ik ben Spartacus, ik ben altijd Spartacus gebleven

Delphine Lecompte

Olga was de kuisvrouw van mijn grootouders. Ze was getrouwd met een bipolaire visser, al weet ik niet zeker of dat adjectief nodig is, laat staan juist.

Ik logeerde vaak bij hen. Ik zag er *Spartacus* voor het eerst en de visser plaagde me graag met zijn blaasbalg, geen metafoor deze keer.

Ze hadden een zwart hondje, Titus. Titus was een teefje en toen ze beviel werden drie van haar vier kinderen in de waterput gegooid.

Het enige hondje dat genade kreeg, werd weggegeven aan een Bulgaarse laminaatverkoper die het weggaf aan een blasfemische horlogemaker die het weggaf aan een bedeesde zeepzieder die het weggaf aan een mystieke chrysantenkweker die het weggaf aan een necrofiele tegellegger die het de kop insloeg met een broodrooster en de meest gehate man van De Panne werd.

Maar al die andere volwassenen hadden ook geleurd met het hondje, en dus besloot ik om nooit volwassen te worden. Het is gelukt.

Alleen Olga was onschuldig. Nadat ze met haar autoportier het leven van een fietsende glasblazer in de kiem had gesmoord, begon ze zwaar te drinken. Ze werd nog liever en guller tijdens haar alcoholmisbruik; ze nam me op schoot en kocht waterschildpadden voor me.

Mijn vader die me om de twee weken kwam bezoeken, gooide de waterschildpadden in de tuin van de buren. Iemand had hem verteld dat die buren Holocaustontkenners waren.

Mijn moeder die me om de week kwam bezoeken, hing touwtjes aan mijn melktanden en bond de touwtjes vast aan de takken van een boom. Ik moest klimmen in de boom en naar beneden springen.

Ze gierde hyena-achtig en riep: ‘*Strange Fruit*, Fientje, *Strange Fruit*!!’
Ik zei tandeloos doch waardig: ‘Ik heet Delphine, nooit heet ik Fientje. En kende je me beter dan zou je weten dat ik Spartacus ben. Olga weet het, tenminste.’

Olga verdween maar in haar plaats kwam de Boeman van de duinen. Hij was weggejaagd uit het dorp omdat hij na het bietenbal van 12 november 1985 het impalamasker van de bloedmooie imkerdochter had gebruikt om in klaar te komen, het zaad stroomde door de ogen, een verwaande blaaschirurg in piratenkostuum had hem betrap.

Ik hield van de Boeman van de duinen omdat hij een wasbeer en een fagot had, en omdat zijn hut vol lag met filmtijdschriften en suikervafels.

Hij hield van Ingrid Bergman omdat zij het sensuele en het moederlijke zo prachtig wist te verenigen.

Ik hield van Lauren Bacall omdat iedereen haar ‘*sultry*’ noemde, en dat vond ik een magisch bikkelhoud woord. Bovendien was ze erin geslaagd de man van mijn leven te veroveren: Humphrey Bogart.

De Boeman van de duinen trok nooit mijn kleren uit, dat deed ik zelf. Zijn wasbeer bevrijdde me van mijn eczeem, en de boeman zelf bevrijdde me van mijn schaamte die begon onder mijn concave navel en pas stopte net boven mijn knieën.

Het was een idyllische periode tot de vigilante makelaars en meubelmagnaten ons verstoorden met hun rieken en hun hypocrisie.

Kuikens

Plots stond er een doos met kuikens onder een rode lamp in de zonovergoten kamer waar de kunstboeken werden bewaard. De ruggen van de boeken waren onleesbaar geworden door het licht. Enkel Jasper Johns had standgehouden.

Ik was tweeëntwintig en de kuikens waren met z'n vieren. Ik woonde tijdelijk opnieuw bij mijn moeder en stiefvader.

In de supermarkt om de hoek werkte ik op de zuivelafdeling. Elke dag keek ik reikhalzend uit naar de doos kuikens. Ze groeiden ontzettend traag. Veel trager dan Zoë die in een mum van tijd een beestachtige, baldadige, ficus molesterende peuter was geworden. Toen ze een slapende baby met gebalde vuisten was, had ik haar eens uit de wieg getild om haar mee te nemen naar Lyon en daar een nieuw leven op te bouwen. Mijn stiefvader had me betrappt en hij had zich afgereageerd op Zoë.

De kuikens waren alle vier kerngezond; er zat geen schriek angstig mismaakt sukkelaartje tussen. Ze waren hartelijk, slapstickachtig lomp en nieuwsgierig.

Ik was zacht met de kuikens, maar ik vergat nooit dat ik ze in een oogwenk kon doodknippen. Over psychopaten had ik gelezen dat ze in hun kindertijd brandjes stichtten en kleine dieren mishandelden.

Ik had als kind een paar dekens en een heleboel prullenmanden in brand gestoken, en ik dacht: als ik deze grens overschrijd dan kan ik nooit meer terugkeren naar de goede kant; de kant van Zoë en van mijn collega Christine.

Christine was verantwoordelijk voor de flan en de fruityoghurts, en soms wanneer Sandra met vakantie was, nam ze ook de botervlootjes voor haar rekening. Ze wist veel over Egypte, vooral over Anubis. Ze was bang van paarden, maar enkel van tekenfilmpaarden.

Zoë en Christine waren geruststellende bakens. Zoë omdat ze nog betrouwbaar kon worden, Christine omdat ze al vele jaren betrouwbaar was. Ze waren blond en vaak bezig met tooi en schmink. De tooi en schmink van henzelf, maar ook die van anderen; turkooizen oogschaduw en portemonnees met pailletten voor iedereen!

De kuikens werden kippen en dus werden ze verbannen naar het achterste gedeelte van de verwilderde tuin. Ik verloor mijn interesse.

Mijn stiefvader raapte eieren. Mijn moeder zei dat hij zich opnieuw kind waande in Merelbeke tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Ik werd overgeplaatst naar de droge voeding. Vreselijk: de chef was een bullenbak die lachte om mijn traagheid en dromerigheid op de ladder.

In mijn vrije tijd schreef ik verhaaltjes, maar door die verhaaltjes voelde ik me nog meer een buitenstaander, een gestoorde geest, een ziekelijk schepsel.

Ik snakte naar een warm mannenlijf. Of naar een vriendin, iemand om mee te praten over de striphelden en de minigolfterreinen van onze kindertijd. Maar vooral wilde ik gestreeld worden.

Ik verhuisde en verloor Zoë. Wanneer ik het schrijven beu was at ik chips en keek ik naar horrorfilms. Ik woonde in een kleine zolderkamer die ik huurde van een paranoïde ex-zwembadopzichter die ik enkele jaren voordien had leren kennen in de psychiatrie.

Hij was lief maar knettergek, hij verzamelde smurven en hield van Paul Simon. Of haatte hij Paul Simon? Ik ben het vergeten.

Ik werd ontslagen. Het schrijven ging verder. Seks kwam op mijn pad: een achterlijke bakkersknecht, een Marokkaanse touwslager, pooier Benny, een analfabetisch straatboefje, een zwarte spreadsheet-tovenaar uit Sheffield, de oude kruisboogschutter lange tijd.

Mijn moeder en mijn stiefvader gingen uit elkaar. Ik weet niet wat ze met de kippen hebben gedaan.

Vrijwilligerswerk

Ik werd gedwongen tot vrijwilligerswerk. Het was na een cursus sollicitatietraining van het arbeidsbemiddelingsbureau. Iedereen zei dat ik ongeschikt was voor het normale arbeidscircuit, zowel de bemiddelaars als mijn medecursisten.

Ik had de keuze tussen: de vlerken van zeevogels weer proper maken of huishoudelijke klusjes opknappen voor wankele senioren wier familieleden aan de alarmbel hadden getrokken.

Het vogelopvangcentrum trok me aan, maar het was moeilijk bereikbaar: twee stoffige bussen nemen, een veerboot met een schuimbekende kapitein, een gemeenschappelijke fiets, een koets, een heilige koe, een rubberen vrachtwagenband, een trapeze, een vliegend tapijt, een lift van een bulderende meubelmagenaar, gekneveld in de kofferbak van de zwarte jeep van de incestueuze imker, en dan moest je nog vijf kilometer wandelen over een sinistere dreef.

Dus koos ik voor de wankele senioren.

Mijn eerste was een strenge, kokette ex-tennispeelster en weduwe van een paalfunderingstycoon die ook potten had gebroken in de Finse doopsuikerindustrie. Ze vroeg voortdurend wat ik te zoeken had in haar woonkamer. 'Heb je niets beters te doen?' Ze at kersenbonbons die ze ostentatief niet met me deelde, hetzelfde gold voor de afstandsbediening van haar gigantische televisie.

Ze was mooi, nog steeds heel mooi. Ze zei: 'Ik ben gezegend. Ik was gezegend... Was ik gezegend? Mijn man bedroog me aan de lopende band. Ik nam paardenkalmeermiddelen om hem te straffen. En ik fokte whippets, ook om hem te straffen; hij haatte spitse snuiten. Verder strafte ik hem met uitjes naar de Rijnvallei waar ik stomme porseleinen beeldjes kocht als in een trance: walrussen en wufte bramenplukkers vooral.'

Ik haatte de strenge, kokette ex-tennispeelster.

Toen ik haar toilet niet mocht gebruiken was de maat vol; ik fietste weg en gebruikte het toilet van de eerste de beste snookertempel. Ik stal een rode bal en fietste terug naar het huis van de snobistische draagonder, maar ik was ondertussen afgekoeld en ik legde de bal kalm op haar drempel; misschien zou ze over de bal struikelen of zou ze denken dat de bal van de burens kwam, hem over de haag smijten en een kind

treffen. Haar pols breken of eeuwige wroeging, ik gokte en hoopte op het laatste.

Patricia kwam toen in mijn leven: een zwaarlijvige zeventigjarige pianiste met puitogen en nekwratten en beginnende korsakov. Ze rookte en ze dronk, en ze had een klein pittig terriërhondje waarmee ik ging wandelen. Soms ging Patricia mee in haar rolstoel, maar ze vond de meeste mensen hopeloze zeveraars en irritante babbelaars.

Ze toonde me foto's uit haar kindertijd. Altijd was ze lelijk geweest. Ze had drie geitjes en een vader die walvisvaarder was en haar aanbad. Haar moeder was van adel en gemeen. Ook haar jonge verwende broertje en haar twee oudere zussen keken op haar neer. Een sprookje.

Na de zelfmoord van haar vader moest Patricia in het tuinhuis slapen. Ze ging naar de politie en zei dat het geen zelfmoord was geweest; haar moeder had strychnine in de paddenstoelenomelet van haar vader gedaan. En de paddenstoelen zelf waren ook al giftig geweest!

De politie geloofde Patricia niet. Ik ook niet, maar ik smulde van haar verhaal. Van al haar verhalen.

Ze had gekampeerd in Zweden en op Azteekse begraafplaatsen. Ze had haar lesbische appetijt botgevierd op de mooiste ezeldrijvervrouwen van Griekenland, en op de wildste imkerdochters van Bulgarije. Ze had als pianiste staande ovaties gekregen en een huwelijksaanzoek van Charles Aznavour. Ook had ze jaren in vluchtelingenkampen gewerkt en ze betaalde de avondcursus hoefsmederij van de Syrische asielzoeker die in het huisje naast haar woonde.

Ze had een bewindvoerder die haar geld beheerde. Ik heb hem een keer ontmoet; een gladde kruiperige man met vette haren en weinig tijd. Hij dacht dat ik Bosnisch was.

Patricia was altijd goedgeluimd en altijd een diva.

Ik kocht witte wijn voor haar. Eerst dronk ik niet mee, maar na twee weken verloor ik mijn scrupules en daar heb ik nooit spijt van gehad.

Het werd nog geestiger toen we beiden dronken, we luisterden naar Beethoven en wierpen dure charcuterie op de grond voor het kleine, pittige terriërhondje.

Soms kwam de kreupele apotheker langs met aardbeien en champagne. Dan waren we een ganse middag verliefd op elkaar, en de scatologische grappen van de apotheker vielen steeds in goede aarde.

Patricia braakte vaak, maar herpakte zich snel. Het drinken hielp tegen het braken.

In het weekend namen we samen baden en aten we zo woest mogelijk vieze lappen rolmops en koeientongen in maderasaus.

Op een dag werden we betrappt en ik mocht nooit meer vrijwilligerswerk doen.

Patricia stierf een maand later.

Haar Syrische buur heeft zijn cursus hoefsmederij niet afgemaakt, maar hij heeft wel haar kleine, pittige terriërhondje in huis genomen.

Wanneer ik de kreupele apotheker tegenkom, spreken we over haar. Grinnikend en dankbaar.

lees het nieuwe nummer

RENATE RUBINSTEIN

Korte gouden, lange zwarte kinderjaren

Charlotte Goulmy

Het is 1929: Berlijn is het epicentrum van de wereld, Thomas Mann krijgt de Nobelprijs voor de Literatuur, de Eerste Wereldoorlog lijkt voor velen een afgesloten hoofdstuk, het is een tijd van wederopbouw, van groei, van losbandige kunst en theater – Marlene Dietrich speelt binnenkort Lola in *Der blaue Engel* – en op de valreep van wat we tegenwoordig de *Goldene Zwanziger*, *The Roaring Twenties* of mooier *Les Années Folles* noemen, wordt op 16 november in de Duitse hoofdstad Renate Ida Rubinstein geboren.

Berlijn lijkt een veilige plek voor een jong, joods, gelukkig en welvarend gezin. Renates vader, directeur van een damesmantelfabriek, is een man met aanzien die zich verplaatst in een dure auto met chauffeur. Alfred Friedrich Wilhelm ‘Willy’ Rubinstein was als eerste van zijn joodse familie met een niet-joodse liefde thuisgekomen; de protestantse Johanna Marie Hamm.¹ Ze was tot hun huwelijk in 1925 Alfreds secretaresse geweest. Op papier en voor de vorm moest ze zich bekeren om de goedkeuring weg te kunnen dragen van Renates orthodoxe grootouders.² Dat was een klein offer: ze was verzot op haar man – zou dat altijd blijven.

In 1931, anderhalf jaar na Renate, wordt een tweeling geboren: broertje Günther en zusje Gerda. Het gezin krijgt een hond, Renate wordt verliefd op de knappe chauffeur van haar vader; ‘een grote man met krullen en een pet’.³ Verliefde ouders, een hond, een broertje en een zusje om de baas over te spelen én een chauffeur. Zo veel geluk leek de goden verzoeken.

Kort na de geboorte van de tweeling komen de nazi's aan de macht. Vader Rubinstein doorziet al vroeg het gevaar en als Renate vijf jaar oud is, verlaat het gezin Berlijn⁴ en vlucht via Zwitserland naar Amsterdam. Hier wonen de Rubinsteins vanaf 30 januari 1935 aan de chique Minervalaan,⁵ eerst op nummer drieënzeventig met de familie Boschwitz, al snel in een eigen appartement op nummer drieënveertig. Renate gaat in de buurt naar de kleuterschool en leert daar als enige van het gezin al wat Nederlands, maar kan zich daar later niets van herinneren.

Wanneer het gezin vervolgens door vlucht naar Engeland, is Renate zeven jaar oud. Over het jaar in Barnet, een wijk boven Londen, heeft ze een handjevol schoolherinneringen gedeeld. Zo speelde ze in het schooltoneelstuk van *Alice in Wonderland* én werd ze verliefd op een klasgenootje. Renate wilde later met hem trouwen, maar dat voorneemen wordt door haar moeder in de kiem gesmoord:

Maar dat er nog andere vervelende consequenties aan een meisje zijn zaten dan een beperkte beroepskeuze, begon ik te vermoeden toen ik mijn moeder eens met enthousiasme vertelde over een jongetje dat ik zo aardig vond dat ik hem als ik groot was, zou vragen om met mij te trouwen. 'Dat mag je helemaal niet, meisjes moeten afwachten tot een jongen ze vraagt,' zei ze natuurlijk. Ik vond dat een noodlottig vooruitzicht, maar weet achteraf niet wat me nog het meeste trof, de noodzaak van schaaftachtig wachten, of – we woonden toen in Engeland en dit werd mij in het Engels verteld – dat ik ten slotte iemands 'wife' zou worden. Een wijf, wat een rot idee om een wijf te worden.⁶

Nu en dan gingen Renate en haar vader naar de bioscoop om Shirley Temple-films te kijken. Haar vader had daar alle tijd voor, want net als in Nederland een jaar eerder, kwam ook in Engeland zijn loopbaan niet van de grond.

In maart 1938 keert het gezin terug naar Nederland. Renates vader wilde, in navolging van zijn broer, vluchten naar de Verenigde Staten,

maar haar moeder had heimwee naar Berlijn. Amerika vond ze bovendien maar griezelig én Berlijn was naar haar idee veel chiquer. Ze had hun jaar in Nederland ‘leuk’ gevonden, dus dat wordt de tussenoplossing. Renate heeft haar moeder dat nooit vergeven, ze heeft altijd gedacht dat als ze ook joodse was geweest, ze wél mee naar Amerika was gegaan. Niet alleen is dat grief tekenend voor de moeder-dochterrelatie, maar ook voor Renates allesverzengende liefde voor haar vader; ze had het hém natuurlijk ook kunnen verwijten dat hij, die bijtijds de dreiging van de nazi’s vaststelde, desondanks het gezin richting het gevaar liet verhuizen.

De drie (zeer) jonge kinderen worden in maart 1938 vooruitgestuurd naar twee joodse families in Nederland, zodat hun ouders de verhuizing terug naar Amsterdam kunnen regelen. Renate moet twee weken naar een Amsterdams gastgezin waar ze niemand kent. Ze is er doodongelukkig en heeft heimwee – zelfs naar haar moeder.

Het nieuwe Amsterdamse appartement van de familie Rubinstein is niet in het deftige Oud-Zuid, maar in de volksere Rivierenbuurt, aan de rand van de stad. Wielingenstraat nummer vier, driehoog. Het gezin had geen vrienden, geen familie en ontbeerde een sociaal vangnet. Niet omdat Renate en haar familie deels – of zoals haar vader volledig – joods waren, maar omdat ze Duits waren. Duitse joden vonden nauwelijks gehoor bij de Nederlandse, die hun onheilspellende verhalen niet geloofden en weinig begrip toonden voor hun angsten, situatie en voorspellingen, onder het mom van ‘met zo’n vaart zou het allemaal heus niet lopen’.

Bliksemsnel pasten de kinderen zich aan. Günther werd voortaan Jan genoemd (handiger als je wilde meespelen) en ze volgen twee maanden een overgangscursus op de Dongeschool, waar veel joodse vluchtelingen les krijgen. Renate dacht dat het allemaal gewoon Duitse kinderen waren die Nederlands moesten leren, het joodse aspect van de situatie zou ze pas veel later begrijpen.

In 1939 luistert Renate samen met haar vader naar de oorlogsverklaring op de radio:

Het moet op een avond geweest zijn, het was op de radio, ik luisterde ernaar met mijn vader, het was een plechtig en intiem moment. (Ik zat niet op zijn arm, want ik was al achter in de negen.) Niet zo feestelijk en met klaroengeschal als het woord ‘oorlogsverklaring’ suggereert, het was niets dan een feitelijke constatering dat Engeland zich nu dus in oorlog bevond met Herr Hitlers Duitsland. Het werd met leedwezen geconstateerd, in elk geval was het een droevig moment, al vergat ik het gauw weer want Nederland was nog niet in oorlog en wij gingen gewoon naar school.⁷

Wanneer school later de deuren sluit en de kinderen naar huis worden gestuurd vanwege de mobilisatie, huppelt Renate vrolijk naar huis: vrij! Bovendien, haar moeder had ooit de Eerste Wereldoorlog overleefd, dus hoe gevaarlijk kon het nou echt worden?

Op de kille zomerochtend van 10 juli 1940 wordt Renates vader onder de ogen van zijn drie kinderen van huis gehaald door twee Duitsers in uniform. Ze zeiden: ‘Der Vater kommt bald wieder nach Hause.’⁸ Hij wilde nog via het balkon vluchten, maar daarvoor was het te laat.

Naar verluidt werd Renates vader opgepakt vanwege deviezensmokkel, maar dat lijkt me onwaarschijnlijk. Op 30 januari 1935 had hij bij inschrijving in Nederland keurig aangegeven dat hij minstens 150.000 D-Marken inbracht en aangegeven dat dit niet bekend mocht worden. Je bent als gezin kwetsbaar wanneer je met zo veel geld vlucht. Bovendien wilde hij in Nederland blijven zonder aan te worden gemerkt als armlastig. Dit was een rijk man: dit was geen verzoek om bed en brood. Daarnaast, Renates moeder heeft pas in april 1954 bijstand aangevraagd, dus ik denk dat de Duitsers niet eens naar dat geld hebben gezocht tijdens de arrestatie. Toen hij in juli 1940 werd opgepakt, was die

som waarschijnlijk wel al flink geslonken gezien hun vele verhuizingen: van de Minervalaan 73 naar nummer 43, toen naar Woodlands in Barnett, tijdelijk naar de Cliostraat en uiteindelijk naar de Wielingenstraat. Daarbij runde hij een slecht draaiend bedrijf in confectie.⁹

Renate was tien jaar toen haar vader werd opgepakt. Ze gilte ‘De wereld doet niets!’¹⁰ en dat gevoel van machteloosheid heeft haar verdere leven gedomineerd. Het gezin mocht hem één keer kort bezoeken in de gevangenis, maar toen ze voor de tweede keer kwamen, was hij al weggehaald. Dit vertelt buurmeisje en hartsvriendin, Mary Noordanus jaren later aan Bibeb:

We hebben er nooit over gepraat en hadden sinds de bevrijding geen enkel contact meer. We waren bevriend. Trokken samen op. Ik vond haar erg lief. Onze kamers grensden aan elkaar en door een vluchtgat in de kast kon mijn vader in het huis van Renate komen. ’s Avonds, in bed, haalden wij het luik eruit en, met de kop in de kast, hadden we eideloze gesprekken. Ja, háár vader was al meteen door de nazi’s gehaald. Later kwam er bericht dat ze hem op een bepaalde dag in de gevangenis mochten opzoeken. Ze gingen erheen en kregen toestemming voor nog een keer. Kort nadat ze toen naar hem toe waren met zelfgemaakte appelkoek was Renate terug. Ze kwam bij ons, ze zei: ‘Hij is weg.’¹¹

Vanuit de Wuppertal-gevangenis kwam iedere week een brief, waarvan de onderste regels waren gereserveerd voor Renate. Vrijwel al die brieven heeft haar moeder verbrand, tot groot verdriet van Renate – wéér iets wat ze haar moeder nooit zou vergeven.¹²

Volgens de regels was Renate ‘half joods’ – ook wel ‘een vader-jood’ genoemd –, dus om het nogal cru te stellen: niet joods genoeg om te vermoorden. Of zoals ze zelf zei: ‘Het had er natuurlijk nog van kunnen komen, maar het is er niet van gekomen, vandaar dat ik het u melden kan.’¹³ Wel leek ze ‘joods’ en haar achternaam klonk ‘joods’. Voor de buitenwereld gold ze dus als joods en door de oorlog werd ze nog weer

een stuk joodser. Joods is aldus – tegen wil en dank – haar identiteit geworden.

Ironisch is dat Renate haar leven heeft te danken aan haar niet-joodse moeder, waar ze zo weinig affiniteit mee voelde. Tegen Ischa Meijer zegt ze dat ze best Hannah Arendt⁴⁴ als moeder had gewild. Dat is een verstrekkende opmerking, al was het maar omdat Arendt volgens de regels van de kunst wél joodse was, wat de overlevingskansen van Renate een stuk beroerder had gemaakt.

Al het verdriet over haar vader, alle angsten, stress en spanningen die gepaard gaan met leven onder een bezetting, konden haar puberteit geen halt toeroepen. Ze werd verliefd op de zestienjarige Kurt, die meer interesse toonde in Renates twee jaar oudere boezemvriendin Mary. Maar ook Kurt werd gedeporteerd. Joodse mannen waren vanaf dat moment geen optie meer voor Renate: voor je het weet, worden ze opgepakt en afgevoerd. (Dat ze daarna ook werden vermoord, wist ze nog niet.)

Hoe tegenstrijdig het ook klinkt: haar behoefte áltijd verliefd te blijven, valt te herleiden tot haar weggerukte vader. Voor de rest van haar leven heeft Renate geborgenheid nodig als zuurstof; iemand die aan háár denkt, iemand die om háár geeft, iemand die háár als lieveling beschouwt, zoals ze ook – voor haar gevoel in ieder geval – de lieveling was van haar vader. Als ze die geborgenheid in de liefde heeft gevonden, gaat ze de relatie testen, wil ze kijken hoever ze kan gaan voor ook hij haar verlaat. Het resultaat van die cyclus was een kwelling, want zoals ze Ischa Meijer uitlegt: ‘Elk verdriet maakt vorige verdrieten los.’⁴⁵ Iedere vertrekende liefde scheurt aldus de wond weer open.

Rust vindt ze nooit, ze verkeert sinds het verlies van haar vader in quasi-permanente staat van recalcitrante afhankelijkheid. Ze heeft freewheelende emoties en bestempelt zichzelf jaren later als ‘cyclisch’, tegenwoordig heet dat een cyclothyme stoornis, een soort lichte variant van een bipolaire. Verder lijdt ze aan stadsneurose of dorpsvervreemding, maar dat heeft iedereen: dat is de behoefte aan natuur.

Moeder weet het gezin draaiende te houden, verpatst haar sieraden, een deel van het tafelzilver en de verrekijker van haar man. In 1941 koopt ze een ambtenaar om die het bevolkingsregister vervalst:

Ik herinnerde me plotseling dat mijn moeder op een dag naar het bevolkingsregister was gegaan en vertelde dat ze gelukkig een 'goeie' had aangetroffen. Die 'goeie' had mijn moeder plus de kinderen als Nederduits Hervormd ingeboekt, terwijl we eerst, net zoals mijn vader, Israëliet waren. Dat kostte voor haar 'slechts' vierhonderd gulden en voor de kinderen driehonderd.¹⁶

Ze worden zelfs gedoopt. Een dominee op huisbezoek geeft de kinderen een kinderbijbel. Renate slaat fanatiek aan het bidden, doet haar religieuze best het opperwezen ertoe te bewegen haar vader uit de gevangenis te laten. Haar moeder spot met haar vroomheid en haar broertje en zusje bidden alleen maar mee omdat Renate het van hen eist. Ze hoopte dat God haar vader wel terug zou brengen, als zij zich maar hard genoeg zou vervelen in de kerk. Na een paar jaar laat ze die hoop varen: 'Wanhoop en hoop liggen dicht bij elkaar. In ieder geval zijn het beide gruwelijke dingen, waar je beter niet mee te maken kunt krijgen.'¹⁷

Na een overgangscursus van twee maanden mogen de kinderen Rubinstein naar de reguliere klassen van de Dongschool:

Gelukkig bestond er nog niemand die van dat leren moeilijkheden verwachtte en dubbel gelukkig was er ook niemand die ons verwees naar onze taal van herkomst. In die tijd zou men dat, geloof ik, onbeschaafd gevonden hebben. Ik geloof niet dat een van ons het leren ooit lastig vond doordat ze thuis geen Nederlands praatten. Maar navragen kan ik het niet want de meeste van die kinderen hebben de oorlog niet overleefd. Ook de juf van de derde overleefde niet want was joods. (In de vierde kregen we meneer Zandvoort en bij hem mocht ik ook voorlezen uit Fulco,

de minstreel. Ik was daar ontzettend trots op, reden waarom ik het hier opschrijf, want met mijn verhaal heeft het niets te maken.)¹⁸

Meneer Zandvoort laat gelukkig niet merken dat hij vreest dat er van Renate maar weinig terecht gaat komen, want in mei 1942, bijna twee jaar na haar vaders deportatie, mag Renate naar het Vossius gymnasium. Ze wordt dithyrambisch aangeprezen bij de overdracht.

Die lof is gerechtvaardigd, want ze gaat een jaar later cum laude over naar twee-gym. Ze schrijft voor Vossius' schoolkrant *Vulpes* op 16 juni 1943 een verhaaltje over 'Liesje, Loes en Lotje'.¹⁹ Renate is dertien, het is midden in de oorlog en: ze schrijft! Tegelijkertijd valt het niemand op dat ze kampt – twee jaar lang – met een zware depressie. Ze verbergt dat vakkundig onder constant geflirt. Ze heeft een schelle stem en fladdert constant met te dunne en lange armen en benen. Depressie ten spijt, ze was op school uitbundig en levendig op het gênante af. Thuis maakt ze daarentegen veel ruzie en huilt ze voortdurend, vanwege haar vader, maar ook omdat ze vaak verliefd is op jongens die niet eens weten dat ze bestaat.

Tabé Bas, later een bekende acteur en zanger, maakte een eind aan haar depressies als ze vijftien is. Als eerste wederzijdse flirt probeert hij haar ook duidelijk te maken dat ze mooi is – tevergeefs, want dat beseft ze pas vele jaren later. Ze flikflooien op de kamer van Mary Noordanus en hij krijgt vreselijk op z'n falie omdat hij de pick-up vergeet uit te zetten, waardoor de in oorlogstijd spaarzame naald versleet. Wat ze precies deden op de kamer van Mary is niet nader gespecificeerd, maar het bidden stopt waar Tabé begint. Toen ik hem sprak in 2004 vertelde hij vertederd dat hij Renate 'De Bende van één' noemde.

In het laatste oorlogsjaar komt er een Duits meisje op school, dat vertelt dat haar vader een lange rij joden heeft gezien die hem vertelden dat ze hun eigen graf moesten graven. Dit was voor Renate de eerste concrete aanwijzing dat haar vader misschien wel helemaal nooit meer

thuis zou komen.²⁰ Huilend loopt ze naar huis. Ze besluit het verhaal niet aan haar moeder te vertellen. De piepjonge Renate voelt zich haar moeders hoeder, neemt haar rol als oudste dochter serieus. Ze denkt, ongetwijfeld onterecht, dat ze over meer informatie beschikt dan haar moeder. Mogelijk namen beide vrouwen elkaar gewoon niet serieus. Renate vond haar ongeschikt als gezinshoofd en moeder vond dat haar dochter braaf moest luisteren en zichzelf vooral niet moest zien als een gelijkwaardige gesprekspartner. Kinderen niet belasten met problemen van volwassenen is een respectabel standpunt, maar in hoeverre is dat houdbaar in oorlogstijd als je vader is gedeporteerd?

Niemand troost Renate. Haar moeder had weinig soelaas te bieden, ze vroeg niet door, keek de andere kant op. Ik snap dat wel. Zij wist als geen ander dat Renate zich niet zou laten troosten door degene die ze verantwoordelijk hield voor haar verdriet.

Renate staat in overlevingsstand sinds haar vader is weggehaald. Het is dankzij die oerkracht dat ze blijft staan, hoe gek ze ook zou willen worden, hoe hard ze ook door zou willen draaien, hoe vast ze ook gehouden had moeten worden, Renate blijft overeind en blijft dat een heel leven doen, met knikkende knieën, desnoods met een karretje en als ze ook dat niet meer kan, dan pas gaat ze dood.

Tijdens de Oorlogswinter raakt het gezin ondervoed. Twintigduizend Nederlanders sterven van de honger 'en de rest had ook honger', zou Renate later vertellen in haar 5 mei-lezing 'Pleidooi voor de Bevrijdingsdag'. Het was steenkoud in huis en iedereen sliep met elkaar op één kamer, Renate naast haar moeder in het grote bed, op de plek van haar vader. Dit vertelt haar zus Gerda jaren later:

Doordenken was een enorm talent van Renate: waarom is dit de situatie en wat moet er nu gebeuren? Ik herinner mij de Hongerwinter, het is koud, en wij, mijn moeder, Renate en ik, slapen op één kamer.

Mijn zuster naast mijn moeder in het grote bed en ik in zo'n klein bedje ernaast.

In het midden van de nacht staat Renate op om naar de wc te gaan, maar valt flauw. Dat gebeurde wel vaker, ze was in de opgroeiende leeftijd en we waren allemaal ondervoed. Mijn moeder trekt haar het bed weer in en Renate vraagt om een glas water. 'Ik kan het bed niet uit,' zegt mijn moeder, 'ik voel me zo vreemd.'

Renate zegt: 'Dat is gas,' voor het eerst was het gas weer aangesloten en mijn moeder had een grote teil met kleren opgezet om uit te koken. Kennelijk was het gas weer even afgesloten geweest en toen weer aangesloten. Zo was Renate: ik ben wel vaker flauwgevallen, maar als mijn moeder flauwvalt, moet er iets mis zijn.²¹

Rond die periode gaat Renate met Mary en mevrouw Noordanus op hongertocht, op de fiets naar Oost-Nederland. In 2005 heb ik Renates schoolgenootjes Noni en Cieltje Lichtveld gesproken en brieven gekregen van Renate aan Noni uit die tijd. In een daarvan beschrijft Renate de tiendaagse hongertocht naar Diepenheim en vertelt ze over de dood van hun klasgenootje: Isolde ging naar Hoorn om te eten, maar stierf in het ziekenhuis.

Renates tocht was een succes; ondanks dertien lekke banden en drie doorgezakte velgen, kwam het gezelschap terug met dertig pond rogge, zestig eieren en een paar pond spek. Ze hadden ongeveer 120 kilometer van de tocht te voet moeten afleggen. Renate had door de tocht veel school gemist, waarschijnlijk vond ze dat wel prima. Alles liever dan school. Alles: de hongertocht lijkt ze als minder traumatisch te ervaren dan de schoolbanken.

Van de Bevrijdingsdag kan Renate zich maar weinig herinneren. Ze was vijftien en de hele oorlog was voor haar een periode geweest van wachten op haar vader. Op 5 mei was hij nog niet thuisgekomen, maar dat leek normaal, hij had ongetwijfeld nog een lange reis voor de boeg.

Alle feesten, vlaggen en Canadezen gingen volkomen langs haar heen. Een volop puberende Renate die een heel regiment beeldschone Canadezen niet ziet staan, vormt het overtuigendste bewijs dat haar leven op pauzestand stond. Renate blijft nog vele jaren wachten. In dat opzicht is de oorlog voor haar nooit afgelopen. Deze tragedie heeft haar hele leven bepaald, uiteindelijk komt alles altijd als een boemerang terug bij haar vader. Ze bleef voor altijd zijn vaderskindje.

Vlak na de bevrijding werden meisjes op straat kaalgeschoren, omdat ze met Duitsers hadden verkeer. Renate lag daar wakker van: had haar niet hetzelfde kunnen overkomen? Wat als ze verliefd was geworden op een Duitser? 'Hoe kun je zeker weten wat goed is en wat kwaad?'²² Want: 'Als ik blond en blauwogig geboren was, in Duitsland, uit blonde en blauwogige ouders, zou ik fout geweest zijn.'²³ Die ene vraag is wellicht de sleutel tot haar werk.

Haar vader is nooit teruggekeerd uit Auschwitz. Hij was vijfenveertig toen hij in 1942 werd vergast. Het gezin kreeg daarover een brief van het Rode Kruis in augustus 1945, toen Renate al bijna zestien was. Aangezien haar vader niet was begraven of gecremeerd, duurde het heel lang voordat ze daadwerkelijk beseftte dat hij was vermoord. Zeker tot haar zesendertigste bleef Renate denken dat ze hem nog ergens zou kunnen vinden.

Moeder en dochter leefden in onderkoelde detente, ze 'tolereerden' elkaar, maar veel dieper leek hun band niet te gaan. Emblematisch voor de kloof tussen hen beiden is een gebeurtenis die psychiater Dries van Dantzig deelt in *Renate, Herinneringen van vrienden*:²⁴

Op een avond zei Renate opeens, midden in een gesprek over iets anders: 'Ik ben niet aardig.' Ik vond dat niet, maar vond het ook niet helemaal onzin. 'Hoezo?' vroeg ik dus. 'Als kind was ik al niet aardig.' Ze keek er heel nadenkend bij. 'Waar bleek dat dan uit?' vroeg ik nieuwsgierig.

En ze vertelde het volgende: ‘Het was op de dag dat mijn vader was weggehaald. We stonden met zijn allen in de keuken, ik keek naar mijn moeder. Die zag er heel verdrietig uit. Ik wilde haar troosten, maar wist niet wat ik zeggen moest. We hadden net een koek gekregen, van het soort dat ik het lekkerst vond, en die brak ik toen in tweeën, en gaf haar een helft. Maar ze nam hem niet aan, en zei: ‘Hoe kun je nou zoiets doen op zo’n moment.’ Ik schaamde me dood, het was natuurlijk ook heel ongevoelig.’

Ze meende het. Ik vond het uiteraard een hartverscheurend verhaal en zei haar dat. ‘Vind je dat nou? Nee, ik vind dat mijn moeder gelijk had, wie geeft er nou een koekje bij zoiets vreselijks.’ Ze was niet te overtuigen.

Lang heeft Renate gevoeld dat haar moeder gelijk had, dat ze inderdaad een lastpak was, een ongehoorzaam, ongezellig, vervelend, nerveus en ronduit ongeschikt kind, allesbehalve een aanwinst (‘mijn moeder [...] moet [...] van mij gedacht hebben dat ik als een soort vondeling in haar buik geschoven en er weer uitgeleden was.’²⁵). Ze werd daar onzeker en eenzaam van en voelde zich tegelijk schuldig en verantwoordelijk voor alles wat misging. Van iedere confrontatie met onrecht en misverstand krijgt ze een enorme optater. Stress geeft haar buikpijn, waardoor ze veel ziek was, veel zorg behoefde. Tot haar zesde moest ze tussen de middag nog slapen. Geen wonder dat ze ’s nachts niet kon slapen.

Vrienden die destijds over de vloer kwamen, schetsen een ander beeld. Die hebben het over een degelijke moeder die alles deed voor haar kinderen, die een huis runde waar de jeugd graag kwam. Renates jeugdvrienden die ik sprak in de loop der jaren, leken de kilte tussen moeder en dochter niet te hebben gevoeld, niet te herkennen, Renate benoemde het ook nooit, dus toen haar vrienden later ‘Niet de woorden maar de stem’²⁶ lazen, waren ze hoogst verbaasd.

Haar moeders kritiek wordt de spiegel voor Renates zelfbeeld. ‘[Haar] grondhouding was die van een kind dat stout gevonden werd,

dat ze vast op haar kop zou krijgen.²⁷ Zo verweet haar moeder Renate dat ze leek op tante Irene, de schizofrene zus van haar man die later ook vergast bleek in de kampen. (Ja, zulke opmerkingen maken een kind onzeker: daar hoeft je niet voor gestudeerd te hebben.)

De kille band met haar moeder was een tragedie in het kwadraat. Moeder en dochter hebben elkaar veelvuldig en vaak onherstelbaar op de zenuwen gewerkt. Het maakte Renate kwetsbaar en bezorgde haar een minderwaardigheidscomplex. Toch had ze ontzag voor haar moeder en haar geruststellende zelfbeheersing. Ze was bang voor en trots op haar moeder, die toch maar mooi drie kinderen gezond door de oorlog had gesleept en had gevoed, ook als ze zelf niets te eten had. Renate kreeg zelfs meer te eten dan de andere kinderen omdat ze harder groeide. Haar moeder naaide daarnaast jurken voor haar die zo mooi waren, dat 'als zij door de Leidsestraat liep zelfs de honden stilstonden'.²⁸ Een moeder die kleding maakt voor haar kinderen kan dat uit louter economische motieven doen, maar uit zuinigheid en liefde-loosheid is nog nooit een mooie jurk voortgekomen.

Renate kon beslist niet leren als ze verliefd was en verliefd was ze altijd. Het is dan ook opmerkelijk dat uitgerekend Renate in januari 1945 werd benoemd tot abactis van de leerlingenraad. Ze was een onmogelijke leerling, ze wilde zich wel gedragen, maar het lukte gewoonweg niet – van propjes schieten en vechten met jongens tot oeverloos kletsen, Renate was ongedisciplineerd en constant afgeleid, waarvoor ze zich overigens wel schaamde. Aan de andere kant, hoe belangrijk is school als je vader nog steeds niet is thuisgekomen?

Als ze zestien is, blijft Renate zitten in de vierde klas. Ook haar tweede jaar in de vierde is geen succes, uiteindelijk mag ze met een hertentamen naar de vijfde. Ze is achttien en helemaal klaar met wachten en zich kapot vervelen. Eigenlijk getuigt het van een wonderbaarlijke discipline dat ze überhaupt is overgegaan van vier- naar vijf-gym. In haar hoofd worden die twee jaar geblokkeerd: als ze het over het Vossius had, han-

teerde ze consequent de datering 1941 tot en met 1947, terwijl ze daar schoolging van 1942 tot en met 1948.

Renate dacht dat ze louter succes kon behalen met haar hersenen, helaas was haar beste vak spijbelen. Alleen geschiedenis en Nederlands vond ze wel leuk. Ze heeft nog samen met een jongen uit de klas de schoolclub AVC opgericht, de Anti Vervelings Campagne,²⁹ maar het mocht niet baten, het enige wat tegen school hielp, was eraf gaan. Dat doet ze snel nadat ze – met de moed der wanhoop – is overgegaan naar de zesde klas. Ze stopt in haar examenjaar ‘want ik was verliefd geworden en ontmoagd en dacht: dan kun je toch niet meer op school blijven zitten’.³⁰

Als haar docenten even hadden nagedacht, hadden ze Renate niet laten doubleren in de vierde. Iedereen kon zich bedenken dat ze zich dan nog stierlijker zou vervelen. Ze was evident hoogst intelligent maar simpelweg te getraumatiseerd om haar school af te maken. Zodoende werd haar schoolloopbaan een volgende pijnlijke herinnering: ‘Ik wil geen schoolherinneringen, ik ben goddank alles vergeten, ik ben volwassen en niemand heeft meer de macht om mij aan zijn onmenselijke verveling te onderwerpen’.³¹

Renate verlaat het Vossius en in dezelfde beweging haar moeder in november 1948 – ze is *nét* negentien of *nét* nog niet. Ze wordt de jongste bediende op de Amsterdamse Uitgeverij Van Oorschot, gaat op kamers en eet alleen nog maar wat ze lekker vindt: toffees en pindakaas. Zoals ze later zou zeggen: ‘Het leven is zo inconsideraat dat je net zo goed optimist kunt zijn: heb je meer plezier ook’.³²

Nota bene: dit essay is geen onderdeel van een officiële biografie van Renate Rubinstein. Het is dan ook gebaseerd op openbare en andere met toestemming verkregen bronnen. De officiële biografie wordt geschreven door Hans Goedkoop voor uitgeverij Atlas Contact.

NOTEN

- 1 Dochter van Richard Hamm en Marie Henop-Hamm.
- 2 Zoon van Benno Rubinstein en Ida Rubinstein-Sonnenfeld.
- 3 Renate Rubinstein, 'Androgynie', 3 oktober 1981, *Vrij Nederland*.
- 4 Meranerstraße 12.
- 5 Hun oude appartement aan de Minervalaan kost tegenwoordig ongeveer 1.200.000 euro.
- 6 Renate Rubinstein 'Onzichtbaar worden', 21 oktober 1961, *Vrij Nederland*.
- 7 Renate Rubinstein 'Chamberlain', 8 oktober 1988, *Vrij Nederland*.
- 8 Renate Rubinstein, 'Niet de woorden maar de stem', *Tirade* (1965).
- 9 N.V. W. Rubinstein, eerst Prinsengracht 101, later als Ingenia, Leliegracht 12.
- 10 Dit vertelde ze aan Jan Zandbergen. Eind jaren tachtig kwam hij af en toe langs.
- 11 Mary Noordanus in gesprek met Bibeb, 16 augustus 1975, *Vrij Nederland*.
- 12 Ischa Meijer, *Markant*, 20 maart 1990, rond 10 minuten.
- 13 Renate Rubinstein 'Croiset en Fassbinder', 16 januari 1988, *Vrij Nederland*.
- 14 Ze heeft Hannah Arendt twee keer ontmoet. Arendt heeft Renate zelfs een keer thuis bezocht, vertelde ze trots aan Jan Brokken, 30 november 1985, *Haagse Post*.
- 15 In gesprek met Ischa Meijer, 21 augustus 1982, *zi in de zomer* (VARA-radio).
- 16 In gesprek met Jan Brokken, 30 november 1985, *Haagse Post*. Overigens, dat Renates moeder die sommen op tafel kon leggen, is evengoed een indicatie dat de familie financieel niets te kort kwam, wat weer valt op te voeren als bewijs dat de aanklacht van deviezensmokkel uit de lucht was gegrepen.
- 17 In gesprek met Jan Brokken, 30 november 1985, *Haagse Post*.
- 18 Renate Rubinstein, 'Overgangscursus', 10 februari 1990, *Vrij Nederland*.
- 19 Renate Rubinstein, 'Liesje, Loes en Lotje', 16 juni 1943, *Vulpes*.
- 20 Renate Rubinstein, 'Niet de woorden maar de stem', *Tirade* 9 (1965).
- 21 Interview met Gerda Rubinstein, 9 juli 1993, *Libelle*.
- 22 Renate Rubinstein 'Oerervaring', 23 augustus 1975, *Vrij Nederland*.
- 24 Renate Rubinstein, 'Tolstoj had toch gelijk', 18 juni 1987, *Vrij Nederland*.

- 24 Renate. *Herinneringen van vrienden*, red. Joop en Maria Goudsblom, Aad Nuis, Tilly Hermans, Laurens van Krevelen e.a. (Amsterdam; Meulenhoff, 1992).
- 25 Renate Rubinstein, 'Heimwee', *Niets te verliezen en toch bang* (Amsterdam; Meulenhoff).
- 26 Renate Rubinstein, 'Niet de woorden maar de stem', *Tirade* (1965).
- 27 In gesprek met Ischa Meijer, *Markant*, 20 maart 1990 (NOS).
- 28 In gesprek met Richter Roegholt, 11 maart 2004.
- 29 Renate Rubinstein, 'Mijn schooltijd', 6 augustus 1983, *Vrij Nederland*.
- 30 In gesprek met Ischa Meijer, 8 november 1975, *Haagse Post*.
- 31 Renate Rubinstein, 'Mijn schooltijd', 6 augustus 1983, *Vrij Nederland*.
- 32 Renate Rubinstein, 'Alleen op de wereld', *Niets te verliezen en toch bang* (Amsterdam; Meulenhoff).

lees het nieuwe nummer

koperwieken

Edwin de Groot

voor de sneeuw uit ingegraven in het bos onwillekeurig
tel ik ze ik moet een getal dat ik kan berichten

want buiten komt hij niet veel te koud en kijkt door het raam
zoals ze daar op de galerij als één man heel goed kunnen
in het hol kachel hoog denkbaar slecht weer op komst

ik vertel hem van rode confetti tussen sparrenbomen
hij heeft het over vegen bloed onder hun vleugels

de oeigoer en de rode planeet

elk tijdperk heeft wel een volk waar het van af wil
de wijze waarop en hoe deze dan te benoemen
moet wel even goed uitgedokterd, woorden

dienen met uiterste zorg gekozen
zodat ze niet hol klinken en God verhoede
aanleiding geven tot misverstand twist en gedoe

als de oren toegenegen hangen is de weg vrij
voor wat uit de hoogte komt om gehoord te worden
en zo kwam recent het eerste geluid van Mars binnen

een gerucht dat wat weg had van een windvlaag
het applaus bij Mission Control was opgetogen
en trots viel het volk zichzelf in de armen

vrijmoedig ongekleed

minzaam hield hij ons voor dat met Albert Cuyp
het licht boven Dordrecht werd geboren
pootje van zijn bril als wijzende vinger

evenzo zelfverzekerd wist hij te melden
dat er nog nooit een schilder in is geslaagd
het Sibillijnse groen van een olijfboom in verf te vatten

op de terugreis zie ik op een parkeerplaats een chauffeur
met biertje en een broodje naast de truck
op een klapstoeltje dat ik herken
van de ouderlijke vakanties

met de snelweg in zijn rug overziet hij
in alle rust de polder met avondlichte sloten
die als verkoelde ribben de geometrie bepalen
kalm slaat hij, net als pa deed, zijn ene been over het andere

misschien krijgt iets pas een lichaam, dacht ik
als het oog het onbevangen bloot wil leggen
zoals een oor dat kan met een vinkenslag

lees het nieuwe nummer

Auteurs in dit nummer

SADIQA ALMAKHADIE (1997) – Schrijver, vertaler, redacteur. Geboren in Essaouira, verhuisde op driejarige leeftijd naar Amstelveen.

MERIJN DE BOER (1982) – Publiceerde o.a. de verhalenbundel *De geur van miljoenen* (2018) en de roman *De Saamhorigheidsgroep* (2020), waarvoor hij de BNG Bank Literatuurprijs 2020 kreeg.

GEERT CORSTENS (1946) – Oud-rechter en hoogleraar, laatstelijk president van de Hoge Raad der Nederlanden. Schreef talloze artikelen en diverse boeken.

LOTTE DONDORP (1987) – Schrijver. Publiceerde in *Hollands Maandblad*, *Tirade* en op Revisor.nl. Debuutbundel *Zonder ons is er geen muziek* verschijnt in augustus 2021 bij Atlas Contact.

CHARLOTTE GOULMY (1969) – Studeerde Frans en staat sinds 1997 voor de klas in Deventer. Schrijft een ongeautoriseerde biografie van Renate Rubinstein en hoopt ooit op haar te kunnen promoveren.

EDWIN DE GROOT (1963) – Dichter. Won voor Friestalige gedichten meerdere malen de Rely Jorritsmaprijs. Vijfde bundel, *Noas tsjin 't glêsl/ Neus tegen het glas*, verschijnt verderop in 2021.

PHILIP HUFF (1984) – Schrijver, regisseur. Schreef onder andere het essayboek *Het verdriet van anderen* (2015). Vorig jaar ging de korte film *Bosrandgeluk* in première op het Nederlands Film Festival.

LEVI JACOBS (1992) – Leeft tussen de regels. Verhalen verschenen o.a. in *De Gids*, *Deus ex Machina*, *De Revisor* (online) en *Liter*.

ANTON KORTEWEG (1944) – Publiceerde diverse dichtbundels, onder meer *Het leven deugt. Althans op onderdelen* (2017). In oktober, vijftig jaar na zijn debuut, ziet *Enfin* het levenslicht.

VINCENT KORTMANN (1975) – Vorig jaar verscheen de roman *De tussen-zus* (Atlas Contact, 2020), die onlangs de prijs voor het Beste Groninger Boek won en is genomineerd voor de Hebban debuutprijs.

DELPHINE LECOMPTE (1978) – Publiceerde diverse dichtbundels, onder meer *Dichter, bokser, koningsdochter* (2015), *Western* (2017) en *Vrolijke verwoesting* (2019). Schrijft een column voor *Humo*.

FRED PAPENHOVE (1956) – Oud-marinier en dichter. Ontving in 2009 de Halewijnprijs voor de bundel *De hemel is vol zwaluwen*. Werkt gestaag en standvastig aan een nieuwe, zesde dichtbundel.

JAN PRINS VAN HANNING (1941) – Schrijft korte verhalen en gedichten, ook in Gronings dialect. Gepensioneerd leerkracht voortgezet onderwijs.

ALEXANDER RINNOOY KAN (1949) – Was onder meer rector magnificus van de Erasmus Universiteit, voorzitter van VNO-NCW en SER. In 2018 verscheen *Bordjes duiken* – alexanderrinnooykan.nl

NINA ROOS (1981) – Publiceerde verhalen en tekeningen in *Hollands Maandblad*. Schreef de verhalenbundel *Neem op* (2011) en de roman *Drie dagen* (2016). Woont en werkt in Berlijn.

TON ROZEMAN (1968) – Debuteerde met de verhalenbundel *Intiemer dan seks* (2001), waarna meerdere bundels volgden. Docent *Short Story* bij ArtEZ en de Schrijversvakschool – narrativehead.blog

SJEF WELLING (1958) – Organisatieadviseur, schilder en dichter. Publiceerde in 1995 de bundel de *Archieven van een Novice* en in 2006 *De Aanzegging*.

FLORUS WIJSENBEEK (1944) – Tussen 1984 en 1999 lid van het Europese Parlement voor de VVD.

HOLLANDS Maandblad

Redactie: David Garvelink

Redactieraad: Gerard van Emmerik, Beatrijs Ritsema, Mark Boog en Merijn de Boer

Vormgeving: Steven Boland

Correctie: Tessa Sparreboom

Copyright: Auteursrecht voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door subsidie van het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds, thans Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Redactiesecretariaat: Hollands Maandblad • Postbus 59.752 • 1040 LG Amsterdam •
Tel. 020-6175955 • info@hollandsmaandblad.nl (niet voor kopij)

Ingezonden bijdragen worden niet retour gezonden, u krijgt antwoord per e-mail.

Uitgever: Stichting Hollands Maandblad, p/a Bilderdijkkade 63-b • 1053 VJ Amsterdam

Abonnementen: 12 nummers per kalenderjaar, prijs per jaargang € 89,50 •

Proefabonnement (3 nummers) € 24,50 Abonnementen die niet één maand voor afloop van de abonnementsperiode zijn opgezegd, worden automatisch verlengd

Opgave: S.P. Abonneeservice • Postbus 105 • 2400 AC Alphen aan den Rijn.

Telefoon tijdens werkdagen van 9.00-17.00 uur: 088-1102052.

Een acceptgiro voor betaling volgt

Losse nummers: € 7,50 • dubbelnummers € 9,90 • Verkrijgbaar bij de boekhandel of door bestelling via www.hollandsmaandblad.nl dan wel per mail: HollandsMaandblad@spabonneservice.nl